

PHARAONS NOIRS. SUR LA PISTE DES QUARANTE JOURS

DE ZWARTE FARAO'S. OP HET PAD VAN DE VEERTIG DAGEN

**GUIDE DU VISITEUR
BEZOEKERSGIDS**

MUSÉE ROYAL DE MARIEMONT / KONINKLIJK MUSEUM VAN MARIEMONT

2007

Photo de la couverture:

Oushebtî du roi Senkamaniskên, 643-623 av. J.C., Nouri.

Direction scientifique

Marie-Cécile Bruwier

Photographies et traitement de l'image

Michel Lechien, sauf indication contraire

Conception et réalisation

Service pédagogique du Musée royal de Mariemont

Anne-Françoise Rasseaux

Claudine Werquin-Lacroix

Carte

Alain Werquin

Rédaction et relecture

Christine Bertholet-Longpré

Carine Detrait

Marie-Aude Laoureux

Arnaud Quertinmont

Anne-Françoise Rasseaux

Crédits photographiques

Bruxelles, Musées royaux d'Art et d'Histoire:

p. de couverture, 7, 15, 21, 23, 29.

Karthoum, Musée national du Soudan:

p. 13, 17, 19, 25.

Tongres, Provinciaal Gallo-Romeins Museum:

p. 35.

© Musée royal de Mariemont (Belgium)

Dépôt légal: D/2007/0451/114

ISBN: 2-930469-09-9

Introduction

Le guide du visiteur reproduit tous les textes des panneaux explicatifs de l'exposition temporaire.

Le commentaire d'œuvres majeures complète le texte introductif et fait le lien avec les objets présentés dans les collections permanentes. Le fil conducteur de la sélection est des relations ambivalentes et multiséculaires entre l'Égypte et son voisin du Sud, la Nubie. La période dite des «pharaons noirs», à la XXVe dynastie, ne représente que l'un des épisodes de ces contacts et de ces échanges.

Introductie

De bezoekersgids herneemt alle teksten van de verklarende panelen in de tijdelijke tentoonstelling.

De inleidende test is verrijkt met de bespreking van belangrijke stukken waarbij de link wordt gemaakt met de voorwerpen uit de permanente verzamelingen. De draad die de gekozen werken verbindt, is de eeuwenoude en ambivalente relatie tussen Egypte en haar zuiderbuur, Nubië. De periode van de «zwarte farao's» uit de XXVe dynastie is slechts een episode van deze contacten en uitwisselingen.

CHRONOLOGIE SIMPLIFIÉE

	Égypte	Basse Nubie	Haute Nubie
- 4000	Nagada	Abkien	Néolithique
- 3500	Groupe A	Pré-Kerma	
- 3000			
	Période Thinite Ancien Empire	Raids égyptiens	Royaume de Koush Kerma Ancien
- 2500			
	1 ^{re} Période Intermédiaire	Groupe C	
- 2000		Moyen Empire	Kerma Moyen
	2 ^e Période Intermédiaire		Kerma Classique
		Nouvel Empire	Nouvel Empire
- 1000			
	3 ^e Période Intermédiaire		Royaume de Koush
		XXV ^e dynastie	Période napatéenne
- 500	Basse Époque Époque ptolémaïque		Période méroïtique
0	Époque romaine		
500	Époque byzantine		Époque médiévale
	Période islamique		
1000			
1500	Période ottomane	Période ottomane	Période islamique

Fragment de sistre

Faïence, Troisième Période Intermédiaire?
Provenance inconnue
Collection privée

La crue annuelle du Nil est vitale pour les Égyptiens. Ceux-ci connaissent son origine nubienne, ce qui contribue à alimenter la perception mythique qu'ils ont de ces terres méridionales. Ainsi Hathor, la Déesse Lointaine, allégorie de la crue du Nil, revient-elle chaque année de Nubie après plusieurs métamorphoses.

Visage féminin doté d'oreilles de vache, elle porte, dans l'exemple présenté ici, une perle et un collier *ousekh*.

Le sistre (sorte de crécelle) est un instrument de musique associé à Hathor.

Fragment van een sistrum

Geglazuurd aardewerk, Derde Tussenperiode?
Herkomst onbekend
Privé-verzameling

De jaarlijkse overstroming van de Nijl is van levensbelang voor de Egyptenaren. Zij weten dat de stroom uit Nubië komt, en dit voedt het mythisch imago van de zuidelijke gebieden. Zo keert Hathor, de Godin uit de Verte, allegorie van de overstroming van de Nijl, elk jaar terug uit Nubië na verschillende metamorfoses.

Zij wordt voorgesteld met het aangezicht van een vrouw en de oren van een koe. In het hier tentoongestelde exemplaar draagt ze een pruik en een *usekh*-kraag.

Het sistrum (soort ratel) is een muziekinstrument dat in verband wordt gebracht met Hathor.

Écho dans les collections du Musée royal de Mariemont

Plusieurs images d'Hathor sont présentées dans la collection égyptienne (salle A, vitrine A4). Elle est identifiée par d'autres attributs: cornes de vache entre lesquelles s'inscrit un disque solaire...

Echo in de verzamelingen van het Koninklijke Museum van Mariemont

Meerdere beeltenissen van Hathor zijn in de Egyptische verzameling voorgesteld (zaal A, vitrine A4). Zij is herkenbaar aan andere attributen: koehorens met een zonnescijf ertussen...

L'Égypte, le Soudan et «La Piste des Quarante Jours»

L'Égypte et le Soudan sont, depuis la plus haute Antiquité, perméables l'une à l'autre. Le Nil et sa vallée constituent leur principal trait d'union. À la hauteur des cataractes, c'est la piste désertique qui prend le relais du capricieux cours fluvial. Le mythique *Darb al-Arba'in*, ou «Piste des Quarante jours», traverse ainsi cinq millénaires de l'histoire de l'humanité, de l'âge de la pierre à l'époque contemporaine.

Cette route désertique aux multiples tracés relie la Moyenne Égypte à l'ouest du Soudan actuel. Voie commerciale ou de pénétration militaire, elle crée entre la civilisation égyptienne et certaines cultures méridionales africaines des liens intenses sur le mode de l'échange ou de la rivalité, de la domination ou des influences réciproques, de la crainte ou de la fascination pour l'Autre. La puissante Égypte règne sur la Nubie, puis connaît, lors de la XXVe dynastie, un siècle de domination nubienne sous plusieurs pharaons «noirs». Noire, la peau des hommes redoutés, noir, le limon fertile charrié par le fleuve. Rouge, le désert, terre aride et hostile mais passage obligé vers les ressources naturelles et humaines.

L'or, l'encens, l'ivoire, l'ébène ou les peaux de félins, prisés par les Égyptiens de l'Antiquité sont acheminés par cette piste. Les esclavagistes l'empruntent à partir du Moyen Âge, tandis qu'elle alimente les récits des voyageurs des 18e et 19e siècles. Les caravanes qui la parcourent encore aujourd'hui amènent du Soudan les troupeaux de dromadaires destinés aux marchés égyptiens.

Egypte, Soedan en «Het Pad van de Veertig Dagen»

Sinds de grijze oudheid zijn er uitwisselingen tussen Egypte en Soedan, dankzij de Nijl en haar vallei. Ter hoogte van de cataracten wordt de reis op de grillige rivier vervangen door een tocht langs de woestijnpiste. De mythische *Darb al-Arba'in*, of «Het Pad van de Veertig Dagen» doorkruist vijfduizend jaar geschiedenis van de mensheid, vanaf de Steentijd tot heden.

Het woestijnpad met vele vertakkingen verbindt Midden-Egypte met het westen van het huidige Soedan. Het werd zowel gebruikt voor handelsuitwisselingen als voor militaire doeleinden. Het is dan ook aan de oorsprong van hechte banden tussen de Egyptische beschaving en enkele zuidelijker gelegen Afrikaanse culturen, gegroeid op basis van uitwisseling of rivaliteit, overheersing of wederzijdse invloeden, fascinatie of vrees voor de andere. Het machtige Egypte heerst over Nubië, maar kent tijdens de XXVe dynastie een eeuw van Nubische heerschappij met verschillende «zwarte» farao's. Zwart voor de huidskleur van de gevreesde mannen, voor het vruchtbare slib dat door de stroom wordt aangevoerd. Rood voor de woestijn, het dorre en vijandige landschap, dat echter een verplichte doorgang vormt naar de natuurlijke en menselijke exploitatiemiddelen.

Goud, wierook, ivoor, ebbenhout of huiden van katachtigen, zo gegeerd door de Oude Egyptenaren, worden langs dit pad vervoerd. De slavenhandelaars gebruiken het vanaf de middel-eeuwen en het voedt de verhalen van de reizigers uit de 18e en 19e eeuw. De karavanes die tegenwoordig het pad doorkruisen brengen vanuit Soedan kuddes dromedarissen naar de Egyptische markten.

Oushebt du roi Taharqa

Granit, XXVe dynastie, règne de Taharqa
(690-664 av. J.-C.)
Découvert à Nouri, pyramide 1
Conservé à Bruxelles, Musées royaux d'Art et d'Histoire

Dans l'Antiquité égyptienne et nubienne, l'*oushebt* est un objet qui accompagne le défunt dans sa sépulture. Il est un serviteur funéraire, un «répondant». Ce personnage momiforme tient des outils aratoires et, investi de magie, il remplit pour le défunt les corvées agricoles imposées par les dieux. Il porte ici deux houes et deux sacs de semences sur les épaules.

L'inscription gravée sur le corps est un extrait du chapitre VI du *Livre des Morts* (*Livre pour sortir au jour*) qui énumère les travaux agricoles à effectuer dans l'Au-delà: faire croître les champs, remplir les canaux d'irrigation, transférer le sable de l'est à l'ouest, travailler dans la nécropole...

Cet *oushebt* porte des insignes royaux: la barbe, un *uraeus* (cobra femelle), et la coiffe enveloppante *khât*.

Taharqa est le plus célèbre des rois nubiens de la XXVe dynastie.

Écho dans les collections du Musée royal de Mariemont

Plusieurs *oushebtis* sont exposés dans les collections permanentes (collection égyptienne, salle A, vitrines A4 et A7). Les matériaux (pierre, «faïence»...), la qualité, la taille varient en fonction des propriétaires et des époques.

Oesjebti van koning Taharqa

Graniet XXVste dynastie, heerschappij van Taharqa
(690-664 v. Chr.)
Ontdekt te Nuri, piramide 1
Bewaard in Brussel, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis

De *oesjebti* is in de Egyptische en Nubische Oudheid een voorwerp dat de overledene vergezelt in zijn graf. Hij is een funeraire dienaar, «hij die een antwoord geeft». De figuur in de vorm van een mummie draagt landbouw-gereedschap en vervangt de grafeigenaar op een magische wijze in de landbouwopdrachten die hij op bevel van de goden moet uitvoeren. Hier draagt hij twee hakken en twee zaadzakken op de schouders.

Het opschrift gegraveerd op het lichaam is een uittreksel uit hoofdstuk VI van het Dodenboek (*Het Boek van het voortkomen bij dag*). Het somt de werken op die in het Hiernamaals op het land moeten worden uitgevoerd: de akkers doen groeien, de irrigatiekanalen vullen, het zand van oost naar west verplaatsen, in de necropool werken,...

Deze *oesjebti* draagt koninklijke onderscheidingstekens: de baard, de *uraeus* (vrouwelijke cobra), en het gewikkelde hoofd-doek *khât*.

Taharqa is de meest beroemde Nubische koning van de XXVste dynastie.

Echo in de verzamelingen van het Koninklijk Museum van Mariemont
Meerdere *oesjebti's* zijn tentoongesteld in de permanente verzamelingen (Egyptische verzameling, zaal A, vitrines A4 en A7). De materialen (steen, geglaazuurd aardewerk...), de kwaliteit, de bewerking variëren volgens de eigenaars en de periodes.

La Nubie, un royaume dans l'Antiquité

Le *Darb al-Arba'in* parcourt l'une des régions soudanaises les mieux documentées en termes archéologiques: la Nubie. Royaume dans l'Antiquité, la Nubie est surnommée par les Égyptiens «Pays de Koush». Elle correspond aujourd'hui à un territoire s'étendant de l'extrémité méridionale de l'Égypte à la partie septentrionale de l'État du Soudan.

La Nubie antique est ponctuée de six cataractes déterminant la Basse Nubie (entre la 1re et la 2e cataracte) et la Haute Nubie (de la 2e à la 6e cataracte).

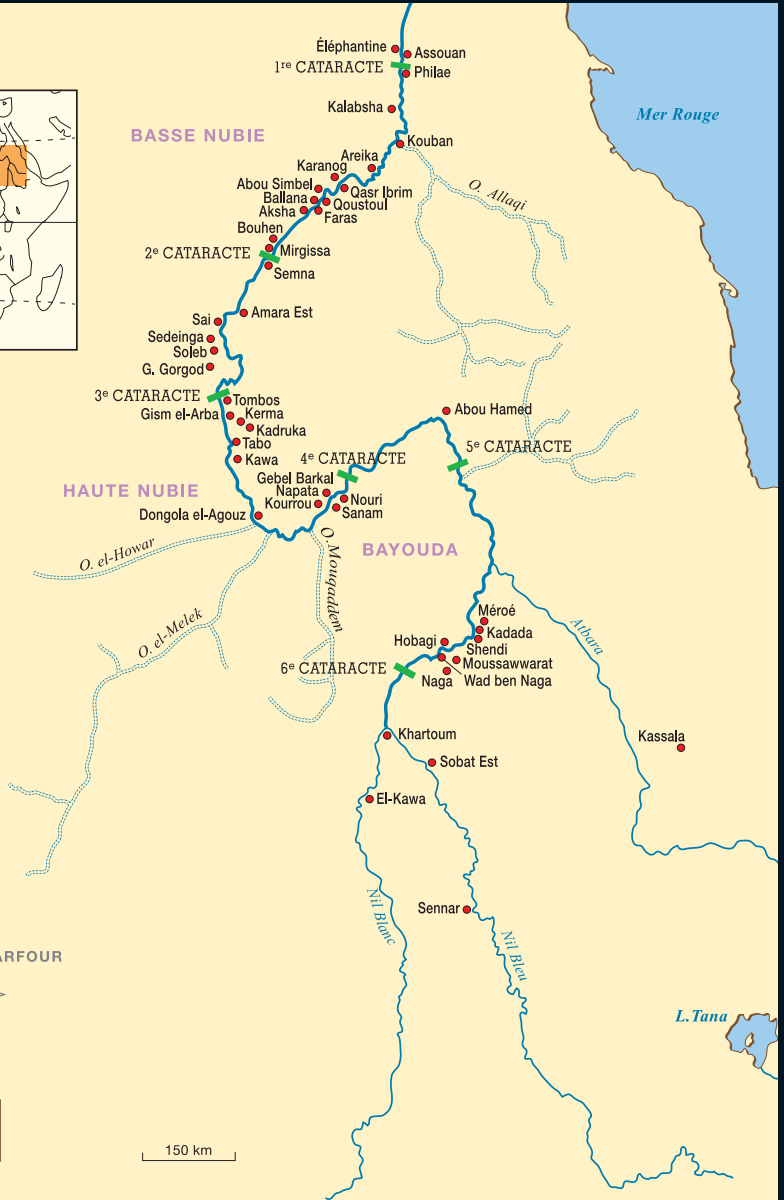
Région de convergence entre un axe Nord-Sud (Méditerranée et Afrique centrale) et un axe Est-Ouest (Darfour, Kordofan et mer Rouge), elle est caractérisée par une période néolithique particulièrement riche et précoce comprenant divers sites en Basse Nubie. Plusieurs royaumes de Haute Nubie rayonnent ensuite à partir de leur métropole: Kerma (2300 à 1500 av. J.-C.), Napata (1000 à 300 av. J.-C.) et Meroé (300 av. J.-C. à 500 ap. J.-C.).

Nubië, een koninkrijk in de Oudheid

De *Darb al-Arba'in* loopt door een van Soedan's best gedocumenteerde regio's op archeologisch gebied: Nubië. In de oudheid was het door de Egyptenaren genaamde «Land van Kush» een koninkrijk. Nubië is vandaag een territorium dat zich uitstrekt van het zuidelijke uiteinde van Egypte tot het noordelijk deel van Soedan.

Het antieke Nubië telt 6 cataracten die Laag Nubië (tussen de 1ste en de 2de cataract) en Hoog Nubië (van de 2de tot de 6de cataract) onderscheiden.

In deze streek convergeren een Noord-zuid as (Middellandse Zee-centraal Afrika) en een Oost-west as (Darfoer, Kordofan en Rode Zee). De neolithische periode begon er zeer vroeg en was bijzonder rijk, met diverse sites in Laag Nubië. Vervolgens kennen meerdere koninkrijken uit Hoog Nubië een uitstraling vanuit hun metropool: Kerma (2300 tot 1500 v. Chr.), Napata (1000 tot 300 v. Chr.) en Meroë (300 v. Chr. tot 500 n. Chr.).

vers le DARFOUR

- Cataractes
- Sites

150 km

Le désert des origines

Les pistes désertiques sont parcourues depuis la période préhistorique. Les *Clayton Rings* l'attestent. Découverts par le géographe anglais Patrick A. Clayton dans les années 1920-1930, ces «anneaux» et disques de céramique demeurent encore aujourd'hui empreints de mystère.

Ces pièces ressemblent à des vases légèrement coniques ou cylindriques évidés aux deux extrémités. Des prospections plus récentes ont mis au jour des groupes similaires de vases et de disques. Certains portent des marques et inscriptions. Essentiellement localisés dans le désert occidental égyptien et soudanais, ils dateraient de la période prédynastique ou du début de la période dynastique égyptienne (vers 3000 av. J.-C.).

Les contextes de découverte de ces groupes de poteries paraissent semblables: un petit monticule rocheux offrant une crevasse ou une autre forme de protection naturelle à l'abri de laquelle sont «rangés» les anneaux. L'absence d'autres structures d'occupation des sites évoque des campements provisoires.

Si la fonction de ces céramiques est encore imprécise, leur présence confirme l'organisation très ancienne d'expéditions parcourant le désert, lieu particulièrement hostile nécessitant balises et refuges.

De woestijn van de oorsprong

De woestijnpistes zijn sinds de prehistorie gebruikt. De *Clayton Rings* zijn daar belangrijke getuigen van. Deze «ringen» en schijven uit aardewerk, tijdens de jaren 1920-1930 ontdekt door de Engelse geograaf Patrick A. Clayton, blijven nu nog in mysterie gehuld.

De stukken lijken op licht kegel of cilindervormige vazen, met een opening aan beide uiteinden. Recentere onderzoeken hebben gelijkaardige groepen vazen en schijven aan het licht gebracht. Sommige dragen merken en opschriften. Zij werden voornamelijk in de westelijke Egyptische en Soedanese woestijn gelokaliseerd en zouden dateren uit de predynastieke periode of uit het begin van de Egyptische dynastieke periode (omstreeks 3000 v. Chr.).

Deze groepen aardewerk lijken in gelijkaardige contexten gevonden te zijn: een klein rotsachtig verhoog met een spleet of een andere natuurlijke beschermplaats waarin de ringen werden «geordend». Het ontbreken van andere bezettingsstructuren in deze sites roepen het idee op van voorlopige kampplaatsen.

De functie van deze voorwerpen uit aardewerk blijft nog onduidelijk, maar zij leveren wel het bewijs voor de uiterst vroege organisatie van expedities door de woestijn, een vijandige en desolate plaats waar bakens en schuilplaatsen nodig zijn.

Distribution des anneaux de Clayton
dans le Sahara oriental.
Cliché Heiko Riemer.

Verspreiding van de Claytonringen
over de oostelijke Sahara.
Cliché Heiko Riemer.

Une mosaïque de cultures

Les découvertes archéologiques témoignent de la précocité des premières cultures soudanaises. Elles révèlent l'émergence néolithique de productions artistiques raffinées. Basse et Haute Nubie voient se développer dès le IVe millénaire des cultures contemporaines aux caractéristiques propres, surtout perceptibles dans la production de la céramique.

Au début du 20e siècle, l'archéologue américain George A. Reisner désigne la culture qui s'est développée en Basse Nubie entre 3500 et 2800 av. J.-C. : le «Groupe A». Occupant une zone tampon à la frontière de l'Égypte, elle s'imprègne facilement d'influences égyptiennes.

La production de céramiques du «Groupe A» présente trois variantes : des vases à la surface polie et incisée d'une grande variété de motifs géométriques probablement inspirés de la vannerie ; des récipients rouges à bords noirs ; une poterie beige très fine (*egg shell*) recouverte de décors géométriques rouges foncés.

En Haute Nubie, dans le riche bassin de Dongola, une culture dite Pré-Kerma est reconnue vers 3000 av. J.-C. La production de la céramique y est apparentée à celle du «Groupe A» mais sans apports égyptiens.

Een mozaïek van culturen

De archeologische vondsten getuigen van de vroegtijdigheid van de eerste Soedanese beschavingen. Zij brengen het bestaan van een verfijnde neolithische kunstproductie aan het licht. Vanaf het IV^{de} millennium v. Chr. ontwikkelen zich in Hoog en Laag Nubië gelijktijdige culturen met eigen kenmerken, vooral zichtbaar in de productie van aardewerk.

In het begin van de 20ste eeuw geeft de archeoloog George A. Reisner de cultuur die in Laag Nubië bloeide tussen 3500 en 2800 v. Chr. de naam van «Groep A». Gevestigd in een bufferzone aan de grens met Egypte, slorpt zij gemakkelijk de Egyptische invloeden op.

De productie van het aardewerk van «Groep A» vertoont drie varianten : vazen met gepolijst oppervlak en insnijwerk bestaande uit zeer gevarieerde geometrische motieven, waarschijnlijk geïnspireerd op de manden ; rode recipiënten met zwarte boord ; zeer fijne beige keramiek (*egg shell*) bedekt met donkerrode geometrische motieven.

In Hoog Nubië, in het rijke gebied van Dongola, bloeit omstreeks 3000 v. Chr. een beschaving, Pre-Kerma genaamd. De productie van aardewerk is verwant met die van «Groep A», maar zonder Egyptische inbreng.

Vase caliciforme

Terre cuite, néolithique
Découvert à El-Kadada
Conservé à Khartoum, Musée national du Soudan

Les vases caliciformes (s'ouvrant comme le calice d'une fleur) constituent l'une des plus belles réalisations de la céramique nubienne. Ils répondent vraisemblablement à un usage rituel, par exemple la libation (offrande d'un liquide), en contexte funéraire. Associés à une sépulture de rang élevé, ils témoigneraient de l'existence d'une hiérarchie sociale qui se développe à la suite des mutations néolithiques.

Tulpvormige vaas

Terracotta, nieuwe steentijdperk
Ontdekt te El-Kadada
Bewaard in Khartoem, Nationaal Museum van Soedan

De tulpvormige vazen (die zich openen als een bloemkelk) horen tot de mooiste verwezenlijkingen van het Nubische aardewerk. Zij werden waarschijnlijk gebruikt bij rituelen, bv. plengoffers (met vloeistoffen), in een funeraire context. Zij zijn verbonden met een begraafplaats van hogere rang, en zouden dus wijzen op het bestaan van een sociale hiërarchie die zich ontwikkelt ten gevolge van neolithische mutaties.

Les forteresses égyptiennes

La Nubie représente très tôt pour l'Égypte une opportunité commerciale mais également une sérieuse menace. Les Égyptiens cherchent à contrôler ses mines et carrières autant que sa position de carrefour africain.

À l'Ancien Empire (2660-2180 av. J.-C.) puis au Moyen Empire (2040-1780 av. J.-C.), les incursions occasionnelles se transforment en véritables expéditions militaires. Elles conduisent à la construction de fortins entre la 1e et la 2e cataracte. Parmi eux, se trouvent de colossales forteresses comme Bouhen et Mirgissa. Aujourd'hui noyées sous les eaux du lac Nasser, elles furent fouillées dans les années 1960.

Ce système défensif est révélateur de la crainte que ces peuples « noirs » du Sud inspiraient aux Égyptiens.

Les conquêtes militaires visent notamment à contrôler les mines d'or du Ouadi Allaqi qui jouent un rôle important dans l'économie égyptienne. Au Moyen Empire, la Basse Nubie est purement et simplement annexée à l'Égypte dont la frontière sud est reportée à la 2e cataracte.

De Egyptische vestingen

Zeer vroeg al beschouwt Egypte Nubië als een commerciële opportuniteit, maar ook als een ernstige bedreiging. De Egyptenaren trachten controle uit te oefenen over haar mijnen en steengroeven en over dit belangrijk Afrikaans kruispunt.

Tijdens het Oude Rijk (2660-2180 v. Chr.) en het Middenrijk (2040-1780 v. Chr.), maken de occasionele invallen plaats voor ware militaire expedities. Dit leidt tot het optrekken van forten tussen de eerste ende tweede cataract, waaronder kolossale vestingen zoals Boehen en Mirgissa, thans verzonken onder het water van het Nassermeer. Zij werden uitgegraven tijdens de jaren 1960.

Het verdedigingssysteem toont ons wat een schrik deze « zwarte » volkeren de Egyptenaren aanjoegen.

De veroveringen hebben ondermeer tot doel controle uit te oefenen over de goudmijnen van de Ouadi Allaqi, die een belangrijke rol spelen in de Egyptische economie. In het Middenrijk wordt Laag Nubië zelfs ingelijfd door Egypte, waarvan de grens wordt verplaatst naar de 2de cataract.

Dague

Ivoire d'éléphant, cuivre et bronze, Kerma classique

Découverte à Kerma

Conservée à Bruxelles, Musées royaux d'Art et d'Histoire

La forme du pommeau en ivoire rappelle celui des dagues égyptiennes contemporaines. Découvertes en grand nombre à Kerma dans les tombes de l'élite dirigeante – et non dans la sépulture de notables égyptiens comme le laissait croire le matériel découvert –, ces dagues proviendraient d'échanges et de pillages perpétrés par les Nubiens.

Dolk

Olifantivoor, koper en brons, klassiek Kerma

Ontdekt te Kerma

Bewaard in Brussel, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis

De vorm van de ivoren knop herinnert aan deze van gelijktijdige Egyptische dolken. Deze dolken zijn in groot aantal opgegraven in Kerma, in de graven van de heersende elite – en niet in graven van Egyptische hoogwaardigheidsbekleders, zoals men zou kunnen denken aan de hand van het ontdekte materiaal. Zij zouden afkomstig zijn van ruilverkeer en van plunderingen vanwege de Nubiërs.

La culture du «Groupe C» et le Royaume de Kerma

La dualité des cultures observée en Basse et Haute Nubie dès le IVe millénaire se poursuit aux IIIe et IIe millénaires avec l'apparition de nouvelles entités culturelles: le «Groupe C» en Basse Nubie et, en Haute Nubie, Kerma, premier grand royaume africain connu à ce jour.

De 2300 à 1600 av. J.-C., le «Groupe C» prend le relais de l'ancienne culture du «Groupe A». La cohabitation avec l'Égypte voisine connaît des hauts et des bas. Les populations du «Groupe C» sont enrôlées comme mercenaires dans les armées du pharaon ou attaquent les forts construits par les Égyptiens en territoire nubien. Les rites funéraires sont propres à cette culture (tombes avec *tumulus*, position contractée du défunt, sacrifices humains). La céramique présente des motifs géométriques incrustés.

En Haute Nubie, vers 2300 av. J.-C., sur un territoire progressivement unifié, se développe le Royaume de Kerma. Il prend le relais de la culture «Pré-Kerma». Pour s'en protéger, les Égyptiens bâtissent leurs imposantes forteresses au niveau de la 2e cataracte.

Cette culture au pouvoir central fort résiste à l'envahisseur égyptien. En un millénaire, la ville de Kerma connaît une importante extension, s'organisant en quartiers. Celui qui est consacré aux actes religieux est dominé par un bâtiment central: la *Deffufa*. Les coutumes funéraires se complexifient. Le défunt, placé sur un lit décoré de motifs en ivoire porte un bonnet funéraire orné d'éléments en mica. L'élite se fait enterrer avec des sacrifiés, humains ou animaux.

Le savoir-faire artistique culmine dans la maîtrise de la céramique (vases tulipes à bandes irisées).

De beschaving van «Groep C» en het koninkrijk Kerma

Het dualisme van de beschavingen in Hoog en Laag Nubië, waargenomen sinds het IVde millennium, wordt voortgezet tijdens het IIIde en het IIde millennium, met het verschijnen van nieuwe culturele entiteiten: «Groep C» in Laag Nubië en Kerma, het eerste groot Afrikaans koninkrijk tot heden bekend, in Hoog Nubië.

Van 2300 tot 1600 v. Chr. neemt «Groep C» de plaats in van de oudere cultuur van «Groep A». Het samenwonen met het naburige Egypte kent hoogte-en diepte punten. De volkeren van «Groep C» worden als huurlingen ingelijfd in het leger van de farao of vallen forten aan die door de Egyptenaren in Nubisch territorium werden opgetrokken. Het funerair ritueel is eigen aan deze cultuur (graven met *tumulus*, samengetrokken houding van de overledene, mensenoffers). Het aardewerk vertoont geometrisch inlegwerk.

Het Koninkrijk Kerma ontwikkelt zich in Hoog Nubië, omstreeks 2300 v. Chr., in een gebied dat langzaamaan wordt verenigd. Het neemt de plaats in van de «Pre-Kerma» cultuur. Om zich ertegen te verdedigen, bouwen de Egyptenaren indrukwekkende vestingen ter hoogte van de 2de cataract.

Deze beschaving met centrale macht houdt stand tegen de Egyptische invaller. In een millennium tijd kent de stad Kerma een belangrijke uitbreiding en wordt ze georganiseerd in wijken. De wijk die gewijd is aan de religieuze rites wordt gedomineerd door een centraal gebouw: de *Deffufa*. Het funerair ritueel wordt complexer. De overledene, gelegd op een bed versierd met ivoeren motieven, draagt een funeraire muts versierd met elementen uit mica. De elite laat zich begraven met menselijke of dierlijke offers.

De handigheid op kunstgebied vindt haar hoogtepunt in de keramiek (tulpvormige vazen met regenboogkleurige stroken).

Vase rouge à bord noir

Terre cuite, Kerma
Découvert à Ukma
Conservé à Khartoum, Musée national du Soudan

Ce vase à panse rouge et col noir est soigneusement poli. Le procédé de cuisson est vraisemblablement à l'origine du jeu de couleurs: le col était probablement déposé directement sur le lit de combustibles après avoir été cuit en cuisson oxydante.

Rode vaas met zwarte boord

Terracotta, Kerma
Ontdekt in Ukma
Bewaard in Khartoem, Nationaal Museum van Soedan

Deze vaas met rode buik en zwarte hals is zorgvuldig gepolijst. Het kleurenspeel is waarschijnlijk te wijten aan het bakproces: de hals werd vermoedelijk rechtstreeks op het warmtebed geplaatst na het oxiderend bakken.

Écho dans les collections du Musée royal de Mariemont

Des vases présentant la même bichromie caractérisent une culture appelée Nagada (collection égyptienne, Salle A, vitrine A1). Elle apparaît en Égypte vers 4500 av. J.-C. soit plus de 2000 ans avant la culture de Kerma. Curieux anachronisme ! Le raffinement des formes et de la finition sont cependant typiques de la production nubienne.

Echo in de verzamelingen van het Koninklijk Museum van Mariemont

Vazen met dezelfde bichromie zijn kenmerkend voor een cultuur die Nagada wordt genoemd (Egyptische verzameling, zaal A, vitrine A1). Deze verschijnt in Egypte omstreeks 4500 v. Chr., d.w.z. meer dan 2000 jaar vóór de beschaving van Kerma. Opmerkelijk anachronisme ! De verfijning van de vormen en van de afwerking zijn echter kenmerkend voor de Nubische productie.

La reconquête égyptienne

Au Nouvel Empire (1552-1070), les pharaons de la XVIIIe dynastie projettent de reconquérir la Nubie qui a connu une montée en puissance. Pour établir leur pouvoir et repousser la frontière méridionale du pays, les Égyptiens construisent des temples et des sanctuaires. Ils font du Gebel Barkal (au niveau de la 4e cataracte) le lieu d'origine du dieu Amon et son centre de culte le plus important. Cette utilisation politique du dieu cautionne la souveraineté du pharaon sur le Pays de Koush.

Les colons égyptiens s'installent dans de petites bourgades fortifiées établies tous les 30 km le long de la vallée. Pour contrôler les régions de Basse et de Haute Nubie, le pharaon nomme un «vice-roi de Koush» qui dirige le pays selon les normes égyptiennes.

Autre forme de stratégie diplomatique, les jeunes princes nubiens sont envoyés en Égypte pour y recevoir une éducation conforme à la politique des souverains égyptiens. Élevés au Palais avec les enfants royaux, ils occupent des postes importants à leur retour en Nubie.

Dans l'iconographie égyptienne, le pharaon est fréquemment figuré terrassant les ennemis de l'Égypte. Ceux-ci sont toujours ligotés. Les étrangers sont distingués par un faciès et des coiffures qui leur sont propres et n'évoluent pas dans leur représentation. Ils sont identifiés par des noms :

- Les *Nehesyou* (les Nubiens), habitant le sud de l'Égypte. Ils présentent la couleur de peau, les cheveux crépus, le nez et les lèvres caractéristiques des populations africaines.
- Les *Aamou* (les Asiatiques), reconnaissables à leur profil aquilin, à leur barbe et à leur abondante chevelure.
- Les *Tjemehou* (les Libyens), fixés à l'ouest de l'Égypte, assez proches des Asiatiques par leur profil et la barbe, mais différents d'eux par la longue tresse qu'ils laissent pendre d'un côté

et les plumes d'autruches plantées dans leurs cheveux.

Le thème iconographique du pharaon dominant est devenu une représentation traditionnelle à portée magique. Il vise à démontrer la victoire de l'ordre, de l'organisation (représentés par le monarque) sur le chaos (associé au désert, aux étrangers).

De Egyptische herovering

Tijdens het Nieuwe Rijk (1552-1070) nemen de farao's van de XVIIIde dynastie zich voor Nubië, die een machtsverhoging heeft gekend, te heroveren. Om hun invloed te vestigen en de zuidelijke grens van hun land te verleggen, bouwen de Egyptenaren tempels en heiligdommen. Zij bepalen de Gebel Barkal (ter hoogte van de 4de cataract) als de plaats van herkomst van de god Amon en het belangrijkste centrum van zijn eredienst. Dit politiek gebruik van de godheid is een middel om de soevereiniteit van de farao over het land van Kush te bevestigen.

De Egyptische kolonisten vestigen zich in kleine versterkte plaatsen, op een afstand van 30 km van elkaar, langs de vallei. Om toezicht te houden op regio's van Laag en Hoog Nubië, stelt de farao een «vice-koning van Kush» aan, die het land volgens Egyptische normen bestuurt.

Een andere vorm van diplomatieke strategie is het sturen van jonge Nubische prinses naar Egypte om hen op te leiden in de sfeer van de politiek van de Egyptische vorsten. Na een opvoeding in het Paleis in gezelschap van de koningskinderen, keren zij terug naar Nubië waar zij belangrijke posten bekleden.

In de Egyptische iconografie wordt de farao vaak voorgesteld terwijl hij de vijanden van Egypte neerslaat. Deze zijn steeds gebonden. De vreemdelingen onderscheiden zich door een specifiek

gezicht en hoofdracht, die in hun voorstellingswijze niet evolueren. Zij worden geïdentificeerd door namen:

- De *Nehesyu* (de Nubiërs) die in het zuiden van Egypte wonen. Zij hebben de huidskleur, het kroeshaar, de neus en de lippen die de Afrikaanse bevolkingsgroepen kenmerken.
- De *Aamu* (de Aziaten) herkenbaar aan hun profiel met arendsneus, hun baard en hun weelderige haardos.
- De *Tjemehu* (de Libiërs) in het westen van Egypte gevestigd, enigszins gelijkend op de Aziaten door hun profiel en baard, maar verschillend door de lange vlecht die ze langs één zijde laten hangen en de struisvogelveren in hun haren.

Het iconografisch thema van de dominerende farao is een traditionele voorstelling met magische draagkracht geworden. De bedoeling ervan is de overwinning te tonen van de orde en de organisatie (voorgesteld door de farao) op de chaos (in verband gebracht met de woestijn, de vreemdelingen).

Dague

Bronze, Nouvel Empire, XVIIIe dynastie
Découverte à Semna (forteresse égyptienne)
Conservée à Khartoum, Musée national du Soudan

L'attache de la lame présente une scène figurée sur les deux faces: l'emprise d'un lion, symbole de la puissance souveraine de l'Égypte, sur un personnage nubien, d'un côté, et asiatique, de l'autre. Cette image de l'étranger en position d'infériorité correspond à l'idéologie pharaonique: maîtriser l'étranger, ennemi potentiel menaçant l'ordre et l'harmonie qui régissent le pays.

Dolk

Brons, Nieuwe Rijk, XVIIIste dynastie
Ontdekt te Semna (Egyptische vesting)
Bewaard in Khartoem, Nationaal Museum van Soedan

De hechting van het lemmet stelt een tafereel voor dat uitgebeeld is op de twee zijden: de greep van een leeuw, symbool van de soevereine macht van Egypte, op een Nubisch personage aan de ene kant en op een Aziaat aan de andere kant. Dit beeld van de vreemdeling in een minderwaardige positie beantwoordt aan de faraonische ideologie: het overmeesteren van de vreemdeling, een potentiële vijand, een gevaar voor de orde en de harmonie die het land beheersen.

La XXVe dynastie: les pharaons noirs

Alors que les Égyptiens du Nouvel Empire ont légitimé leur présence en Nubie par le culte d'Amon, les rois du Pays de Koush, après la Troisième Période Intermédiaire, se fondent sur cette ascendance pour revendiquer le trône égyptien. Ils situent leur capitale à Napata, au pied du Gebel Barkal. Au fil des règnes, ces rois africains dominent tout le territoire égyptien jusqu'au Delta. Ce sont les pharaons noirs de la XXVe dynastie (747-656 av. J.-C.).

Pour asseoir leur autorité et consolider l'unité retrouvée, les souverains koushites reprennent tous les éléments traditionnels du pouvoir des pharaons. Ils adaptent leurs coutumes funéraires en construisant des pyramides avec hypogées et en déposant dans la tombe un sarcophage accompagné d'un abondant matériel funéraire. Dans l'art, le même phénomène est observé : les pharaons noirs donnent d'eux-mêmes une image qui reflète celle des grands pharaons du Nouvel Empire et usent des canons iconographiques de la tradition égyptienne. Ils gardent cependant toujours leur allure nubienne par le choix de la couronne (calotte étroite aux deux *uræi*) et de leurs parures.

Pour affirmer leur puissance politique et religieuse, ces rois envoient des princesses royales nubiennes à Thèbes où elles deviennent des « Divines Adoratrices d'Amon ». Cette fonction est l'une des plus hautes du clergé d'Amon. Les « Divines Adoratrices » bénéficient d'un statut quasi royal : elles portent l'*uræus* et disposent de grands domaines. Leur nom s'inscrit dans un cartouche, comme celui des rois égyptiens.

Pendant un siècle, les pharaons noirs réussissent le pari de réunir l'Égypte et la Nubie. Cependant, la menace assyrienne venue du Proche-Orient pèse sur la Vallée du Nil. Après avoir résisté, ils

sont repoussés par les Assyriens jusqu'à Napata. C'en est alors définitivement fini de l'unité entre l'Égypte et la Nubie, aux environs de 656 av. J.-C.

De XXVste dynastie: de zwarte farao's

Terwijl de Egyptenaren van het Nieuwe Rijk hun aanwezigheid in Nubië verantwoordden op basis van de Amoncultus, doen de koningen van het land van Kush na de derde Tussentijd beroep op deze afstamming om de Egyptische troon op te eisen. Als hoofdstad kiezen zij Napata, aan de voet van de Gebel Barkal. Stilaan heersen deze Afrikaanse koningen over heel het Egyptisch gebied, tot aan de delta. Zij zijn de Zwarte Farao's van de XXVste dynastie (747-656 v. Chr.).

Om hun gezag te vestigen en hun herwonnen eenheid te verstevigen, nemen de vorsten van Kush alle traditionele machtselementen van de farao's over. Zij passen hun funeraire gebruiken aan door piramides met hypogea te bouwen en door in de graftombe een sarcofaag te plaatsen, vergezeld van een overvloed aan funerair materiaal. Hetzelfde fenomeen wordt in de kunst waargenomen : de zwarte farao's geven van zichzelf een beeld dat dit van de grote farao's van het Nieuwe Rijk weerspiegelt en maken gebruik van iconografische canons uit de Egyptische traditie. Ze behouden echter altijd hun Nubische allure door de keuze van hun kroon (smalle kalot met twee *uræi*) en hun sieraden.

Om hun politieke en religieuze macht te doen gelden sturen deze vorsten koninklijke Nubische prinsessen naar Thebe, waar ze « Goddelijke Aanbidsters van Amon » worden. Deze functie is een van de hoogste in de clerus van Amon. « De Goddelijke Aanbidsters » genieten van een quasi koninklijke status : zij dragen de *uræus* en bes

chikken over uitgestrekte domeinen. Hun naam wordt in een cartouche geschreven, net als die van de Egyptische koningen.

Gedurende een eeuw slagen de zwarte farao's erin Egypte en Nubië te verenigen. Intussen dreigt echter in de Nijlvallei het Assyrisch gevaar, afkomstig uit het Nabije Oosten. Eerst bieden de Zwarte Farao's weerstand, maar daarna worden ze verdreven tot Napata. Dit betekent het definitieve einde van de eenheid tussen Egypte en Nubië, omstreeks 656 v. Chr.

Roi agenouillé

Bronze doré, XXVe dynastie, règne de Taharka
Découvert à Kawa
Conservé à Bruxelles, Musées royaux d'Art et d'Histoire

Le roi, agenouillé, se tient dans une attitude d'offrande. Les souverains nubiens adoptent le costume royal égyptien mais présentent des spécificités: la coiffe arrondie dite «coiffe koushite», deux *uraei* (cobras) au front qui symbolisent la domination sur l'Égypte, d'une part, et sur la Nubie, d'autre part, les pendentifs en forme de tête de bélier. Le bélier représente le dieu Amon dont les rois nubiens revendiquent la descendance.

Geknielde koning

Verguld brons, XXVe dynastie, heerschappij van Taharqa
Ontdekt te Kawa
Bewaard in Brussel, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis

De houding van de geknielde koning is deze voor het offeren. De Nubische vorsten nemen de Egyptische koninklijke klederdracht over. Ze behouden echter wel enkele bijzonderheden: de afgeronde hoofdtooi, «Kushitische hoofdtooi» genaamd, twee *uraei* (cobra's) op het voorhoofd die de heerschappij over Egypte en Nubië symboliseren, hangers in de vorm van een ramkop. De ram stelt de god Amon voor waarvan de Nubiërs beweren af te stammen.

Le Royaume de Napata

À la suite des heurts avec l'armée assyrienne, les pharaons koushites ne dominent plus l'Égypte et se retranchent dans leurs terres nubiennes où ils fondent le Royaume de Napata (650-310 av. J.-C.) dont le Gebel Barkal reste le centre religieux.

Le Royaume de Napata affronte l'Égypte qui a retrouvé sa puissance. En effet, après le départ des Assyriens, de nouveaux pharaons fondent la XXVIe dynastie (dynastie saïte). Le roi Psammétique II (595-589 av. J.-C.) conduit une expédition en Nubie au cours de laquelle les statues royales et les sanctuaires de Napata sont détruits.

Malgré les dangers qui persistent, le Royaume de Napata asseoit son influence sur les régions avoisinantes et développe des relations commerciales avec l'Afrique.

Het Koninkrijk Napata

Na de rellen met het Assyrisch leger heersen de Kushitische farao's niet meer over Egypte en trekken zich terug in hun Nubisch gebied waar ze het Koninkrijk Napata stichten (650-310 v. Chr.), waarvan de Gebel Barkal het religieus centrum blijft.

Het Koninkrijk Napata moet het hoofd bieden aan Egypte die haar macht herwonnen heeft. Inderdaad, na het vertrek van de Assyriërs richten nieuwe farao's de XXVIste dynastie op (Saitische dynastie). Koning Psammetichus II (595-589 v. Chr.) leidt een militaire actie in Nubië waarbij de koninklijke beelden en de heiligdommen van Napata vernield worden.

Ondanks de aanhoudende gevaren, slaagt het Koninkrijk van Napata erin haar invloed op de naburige regio's te vestigen en commerciële betrekkingen met Afrika te ontwikkelen.

***Oushebti* de la reine Akhe (Akheka ?)**

Faïence, 1re moitié 6e siècle av. J.-C.
Découvert à Nouri
Conservé à Bruxelles, Musées royaux d'Art et d'Histoire

Les *oushebtis* de reines ressemblent aux *oushebtis* de rois et témoignent du rôle important joué par les femmes dans les sociétés nubiennes.

On a longtemps déprécié l'art nubien par comparaison avec l'art égyptien. Or, les cultures nubiennes combinent leur propre grammaire africaine de formes et de symboles à l'esthétique et au symbolisme égyptiens.

***Oesjebti* van koningin Akhe (Akheka ?)**

Geglazuurd aardewerk, 1ste helft 6de eeuw v. Chr.
Ontdekt te Nuri
Bewaard in Brussel, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis

De *Oesjebti's* van de koninginnen lijken op deze van de koningen en getuigen van de belangrijke rol van de vrouwen in de Nubische samenlevingen.

Lange tijd werd de Nubische kunst onderschat door de vergelijking met de Egyptische kunst. Maar de Nubische culturen combineren hun eigen Afrikaanse vormentaal en symbolen met de Egyptische esthetica en symboliek.

Le Royaume de Méroé

Au royaume de Napata succède le Royaume de Méroé (310 av. J.-C. à 500 ap. J.-C.). En déplaçant la capitale, les rois méroïtiques cherchent à échapper à la puissance du clergé d'Amon établi au Gebel Barkal. La culture méroïtique s'affranchit de l'Égypte et s'africanise de plus en plus.

L'élite politique et économique du Royaume est issue de l'ethnie des Méroïtes. Le souverain (*Qoré*) en fait partie. Il règne avec la Candace, la «sœur», qui parfois occupe le trône et exerce le pouvoir.

Le monarque porte une parure composée d'un manteau, d'un large baudrier orné de pendeloques, et d'une canne. Dans la langue méroïtique, il est appelé «Fils d'Amon» et est désigné par les insignes (sceptre, fouet, couronne...) et les titres portés par les pharaons égyptiens.

Méroé, située dans une région riche en grès ferrugineux, au carrefour des grandes routes commerciales vers les ports de la mer Rouge, développe la métallurgie du fer et les échanges avec d'autres peuples.

La fin du Royaume de Méroé est encore mal connue, l'hypothèse la plus probable est l'invasion des peuples du désert (Blemmyes et Nobades).

Het Koninkrijk Meroë

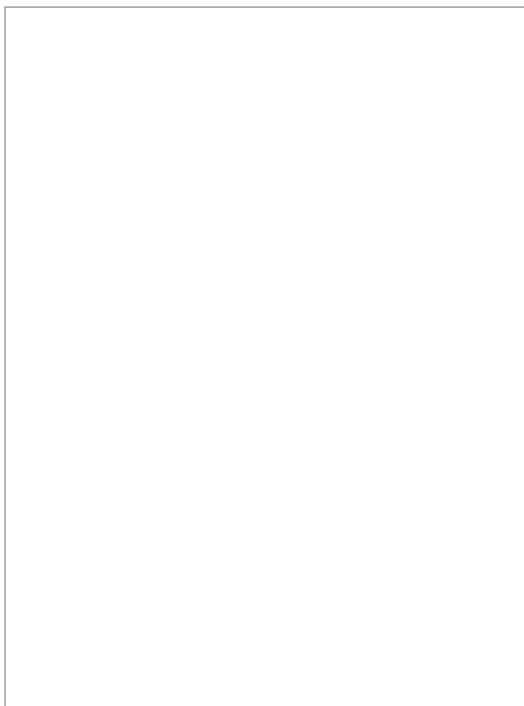
Het koninkrijk Meroë (310 v. Chr. - 500 na. Chr.) volgt op het Koninkrijk Napata. Het verplaatsen van de hoofdstad is het gevolg van de wens van de Meroïtische koningen om te ontsnappen aan het gezag van de clerus van Amon die gevestigd is bij de Gebel Barkal. De Meroïtische cultuur maakt zich los van Egypte en wordt meer en meer Afrikaans.

De politieke en economische elite van het Koninkrijk is afkomstig van de etnische groep der Meroïeten. De vorst (*Qoré*) maakt er deel van uit. Hij regeert met de Candace, de «zuster», die soms de troon betreedt en de macht uitoefent.

De monarch draagt een statuskleedij bestaande uit een mantel, een brede bandelier versierd met hangers en een stok. In de Meroïtische taal wordt hij «Zoon van Amon» genoemd en hij is herkenbaar aan de onderscheidingstekens (scepter, zweep, kroon...) en de titels die door de Egyptische farao's worden gedragen.

Meroë ontwikkelt de ijzerindustrie en uitwisselingen met andere volkeren. De streek is immers rijk aan ijzerhoudend zandsteen en ligt aan de kruising van de grote handelswegen naar de havens van de Rode Zee.

Het einde van het Koninkrijk Meroë is nog slecht gekend. De meest waarschijnlijke hypothese is de inval van woestijnvolkeren (Blemmyen en Nobaden).

Tête de statue *ba*

Pierre, époque méroïtique
Découverte à Faras
Conservée à Khartoum, Musée national du Soudan

Le *ba* dans l'Égypte ancienne représente l'élément volatile de la personnalité humaine. Il est composé d'une tête humaine et d'un corps d'oiseau. Les ailes lui permettaient en effet de quitter le corps du défunt et de voyager du monde des morts à celui des vivants. Le trou au sommet du crâne servait à insérer un disque solaire, symbole la renaissance du défunt.

Écho dans les collections du Musée royal de Mariemont

Un oiseau *ba* est parfaitement lisible, figuré sur une table d'offrande (salle A, vitrine A8).

Hoofd van *ba* beeld

Steen, Meroïtische periode
Ontdekt te Faras
Bewaard in Khartoem, Nationaal Museum van Soedan

De *ba* in het oude Egypte vertegenwoordigt het vluchtige element van de persoonlijkheid van de mens, voorgesteld als een vogel met mensenhoofd. De vleugels laten hem toe het lichaam te verlaten en van de wereld der levenden naar de wereld der doden te reizen. Het gat boven de schedel diende om een zonnescijf aan te brengen, symbool van de herleving van de overledene.

Echo in de verzamelingen van het Koninklijk Museum van Mariemont

Een *ba*-vogel is duidelijk te herkennen op een offertafel (Zaal A, vitrine A8).

L'écriture méroïtique

À partir du 3e siècle av. J.-C., apparaît en Nubie une écriture spécifique. Elle dérive de l'écriture égyptienne à laquelle elle emprunte vingt-trois signes à valeur essentiellement phonétique, composant un alphabet. Elle semble également marquée par une influence sud-arabique.

En 1911, l'égyptologue Francis LI. Griffith initie l'étude de cette écriture, mais elle est toujours obscure. Seules les inscriptions funéraires avec leurs compositions récurrentes (invocation aux dieux, identité du défunt et de ses parents, statut du défunt et formules de bénédiction) sont relativement bien comprises; cette lecture reste cependant insuffisante pour donner les clés de l'ensemble de la langue.

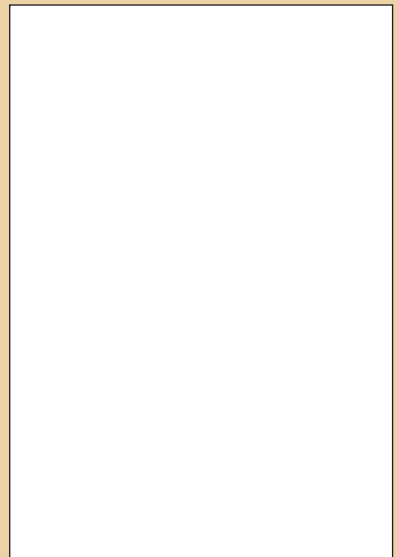
Het Meroïtisch schrift

Vanaf de 3de eeuw v. Chr. verschijnt in Nubië een specifiek schrift, afgeleid van het Egyptisch. Drieëntwintig tekens met voornamelijk fonetische waarde, die een alfabet vormen, worden er immers aan ontleend. Daarnaast is ook een Zuid-Arabische invloed merkbaar.

In 1911 begint de egyptoloog Francis LI. Griffith met de studie van dit schrift, maar het blijft steeds duister. Alleen funeraire opschriften met terugkerende composities (aanroepingen van goden, identiteit van de overledene en zijn verwanten, status van de overledene en zegening-formules) worden relatief goed begrepen; deze lectuur blijft echter onvoldoende om een sleutel te bieden voor het begrip van de taal in haar volledigheid.

Stèle funéraire avec inscription méroïtique. © R. Betz.

Funeraire stele met Meroïtisch opschrift. © R. Betz.

Les cultes méroïtiques

La Nubie, imprégnée d'influences égyptiennes, développe une civilisation originale. Dans la religion, cela se manifeste par la coexistence d'un panthéon typiquement égyptien et d'un autre, nubien, qui combine les codes de représentation égyptienne et les traditions locales.

Amon est la principale divinité. Il est accompagné de la déesse Mout, son épouse, et de leur fils, Khonsou (triade thébaine). Dans le contexte funéraire, ce sont des dieux égyptiens tels Isis et Anubis qui sont fréquemment invoqués. À partir de l'époque napatéenne, se répand le culte d'autres dieux, comme Anoukis, Bastet ou Osiris.

Du côté nubien, Apédémak, dieu guerrier léontocéphale, occupe une place de choix. Il est considéré comme le protecteur des souverains de Méroé. Les Nubiens honorent également Sebioumeker (figuré comme un pharaon à la double couronne, aspect d'un dieu créateur).

Le dieu Apédémak et le souverain de Méroé.
Naga, 1er siècle av. J.-C. © R. Betz.

De god Apedemak en de vorst van Meroë.
Naga, 1ste eeuw v. Chr. © R. Betz.

De Meroïtische erediensten

Naast de sterke invloed van Egypte, ontwikkelt Nubië een originele beschaving. Dit uit zich in de godsdienst in het samenleven van een typisch Egyptisch pantheon en een ander, Nubisch pantheon, die de voorstellingscodes uit Egypte combineert met lokale tradities.

Amon is de hoofdgod. Hij is vergezeld van de godin Moet, zijn echtgenote, en hun zoon Chons (Triade van Thebe). In de funeraire context worden Egyptische goden zoals Isis en Anubis vaak aangeropen. Vanaf de Napatistische periode wordt de verering van andere goden zoals Anoeikis, Bastet of Osiris, verspreid.

Aan Nubische kant bekleedt Apedemak, oorlogsgod met leeuwenkop, een hoge positie. Hij wordt beschouwd als de beschermer van de vorsten van Meroë. De Nubiërs vereren ook Sebioumeker (voorgesteld als een farao met dubbele kroon, in de hoedanigheid van een scheppingsgod).

La céramique méroïtique

En Nubie, la céramique est le moyen d'expression artistique privilégié. Cependant, lors de la période napatéenne, la qualité de la production baisse sensiblement. À l'époque méroïtique, elle retrouve un haut niveau. Il est possible alors d'identifier des centres de production et des ateliers, voire la « signature » de certains artistes.

Le répertoire des motifs décoratifs comporte des symboles et des ornements végétaux égyptiens auxquels s'ajoutent des influences hellénistiques. Le langage iconographique original rend la céramique méroïtique aisément identifiable. On peut repérer les motifs suivants : serpents, grenouilles, lotus, guirlandes... parmi d'autres éléments, quant à eux, géométriques.

De Meroïtische keramiek

In Nubië vormt het aardewerk de artistieke uitdrukkingsvorm bij uitstek. Tijdens de periode van Napata daalt de kwaliteit van de productie echter aanzienlijk, maar in de Meroïtische tijd bereikt ze opnieuw een zeer hoog peil. Het is dan mogelijk productiecentra en ateliers te identificeren en zelfs de « signatuur » van sommige kunstenaars te herkennen.

Het repertoire van de decoratieve motieven bevat Egyptische symbolen en plantaardige versieringselementen, verrijkt met Hellenistische invloeden. Dankzij de originele iconografische taal is de Meroïtische keramiek gemakkelijk identificeerbaar. Volgende motieven kunnen onderscheiden worden: slangen, kikkers, lotussen, slingers... tussen andere, geometrische elementen.

Vase avec représentation d'un Nubien

Argile peinte, époque méroïtique
Découvert à Faras
Conservé à Bruxelles, Musées royaux d'Art et d'Histoire

L'homme figuré sur ce vase a la peau noire sauf au niveau du visage, ce qui a permis de dessiner des détails tels le nez ou les yeux. Il tient à la main un sceptre *ouas* qui, en Égypte pharaonique, est un attribut des dieux et représente la prospérité.

Comme en Égypte, la codification artistique mêle la représentation de face (épaules) et de profil (visage, pieds).

Vaas met de voorstelling van een Nubiër

Beschildeerde klei, Meroïtische periode
Ontdekt te Faras
Bewaard in Brussel, Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis

De man op deze vaas heeft een zwarte huid, behalve op het gelaat, wat de mogelijkheid biedt details weer te geven, zoals de neus en de ogen. In de hand houdt hij een *oeas* scepter, in het Egypte van de Farao's een attribuut van de goden en symbool van voorspoed.

Zoals in de Egypte worden de voorstelling in vooraanzicht (schouders) en in de voorstelling zijaanzicht (gezicht, voeten) vermengd.

Reliefs funéraires méroïtiques

L'immense plaine du site de Méroé est fermée, à l'est, par les pyramides royales. Construites en pierre, plus effilées que les pyramides égyptiennes, elles sont érigées au-dessus de la tombe par le successeur du souverain enseveli. La chapelle funéraire est située au milieu de la face orientale de la pyramide.

Elle abrite la stèle, la table d'offrande et éventuellement une statue *ba* du défunt, figuré sous la forme d'un oiseau à tête humaine.

Ces six reliefs proviennent du mur arrière de la chapelle funéraire du roi Amanitenmemide (pyramide 38). Ce souverain de l'époque méroïtique règne sur la Nubie entre 50 et 62 de notre ère. Les blocs qui constituent le mur sont répartis entre le British Museum (Londres) et l'Ägyptisches Museum de Berlin.

Le relief montre le roi assis sur un trône supporté par deux lions. Derrière lui, se tient la déesse Isis, déployant ses bras ailés en signe de protection. Devant le roi défunt, Nephthys et Anubis font une libation et apportent des offrandes. La scène est surmontée d'une frise d'étoiles et de six canidés couchés.

Meroïtische funeraire reliëfs

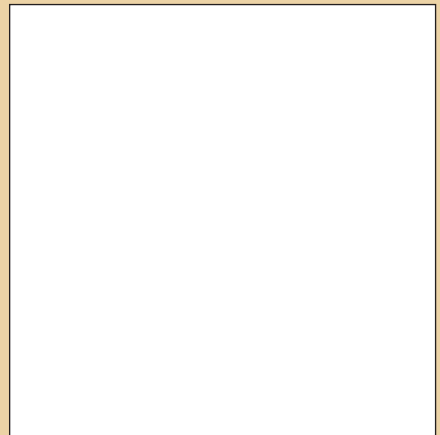
De koninklijke piramides sluiten het immense plein van de Meroïtische site oostwaarts af. De stenen piramides, slanker dan de Egyptische, worden boven de graftombe opgericht door de opvolger van de begraven vorst. De grafkapel ligt temidden van de oostkant van de piramide.

In de kapel bevinden zich de stèle, de offertafel en eventueel een *ba*-beeld van de persoonlijkheid van de overledene, voorgesteld als een vogel met mensenh hoofd.

Deze zes reliëfs zijn afkomstig van de achterwand van de funeraire kapel van koning Amanitenmemides (piramide 38). Hij heerste over Nubië tussen 50 en 62 van onze jaartelling. De blokken van de muur worden bewaard in het British Museum te Londen en in het Ägyptisches Museum te Berlijn.

Het reliëf toont de koning, gezeten op een troon die door twee leeuwen wordt gedragen. Achter hem staat Isis, met haar opengeslagen gevleugelde armen als teken van bescherming. Vóór de overleden koning brengen Nephthys en Anubis offers aan. Boven het tafereel prijkt een sterrenfries met zes liggende hondachtige dieren.

K.-R. LEPSIUS, *Denkmäler aus Ägypten und Äthiopien*, Berlin, 1849-1856, V, fig. 50d.

Les prémices de la Nubie chrétienne

Au 5e siècle de notre ère, trois royaumes se partagent le territoire de l'ancien empire méroïtique: au nord, le Royaume de Nobadie; au centre, le Royaume de Makouria et au sud, le Royaume d'Alodia. Vers 550, Théodora, épouse de Justinien, envoie en Nubie le prêtre Julien, chargé de convertir la population. Les trois royaumes nubiens adoptent définitivement le christianisme. De nombreux temples sont transformés en églises.

Si la conversion massive des Nubiens au christianisme commence sous le règne de l'empereur Justinien (527-565), certaines tombes de la famille royale de Nobadie, datant de la fin du 5e siècle, contiennent déjà des objets incontestablement chrétiens.

Les nécropoles de Ballana et Qustul:

Ces nécropoles contenaient les corps des rois de Nobadie. Elles ont aujourd'hui disparu, noyées sous les eaux du Lac Nasser.

Dans ces deux nécropoles, la méthode d'ensevelissement et la conception des tombeaux sont identiques: un *tumulus* recouvre des chambres funéraires en briques; le roi est enseveli avec des armes et des bijoux; certaines pièces contiennent de la nourriture, des boissons, une batterie de cuisine, des meubles, des parures, des armes ou encore des outils; dans une autre chambre, se trouve la dépouille de la reine, sacrifiée avec ses suivantes à la mort du roi; après le scellement de la tombe, le passage menant à l'entrée est rempli d'animaux sacrifiés (chevaux, chameaux, ânes, chiens).

De voortekens van het christelijke Nubië

Tijdens de 5de eeuw van onze jaartelling delen drie koninkrijken het gebied van het voormalige Meroïtisch imperium: het Koninkrijk Nobadia in het noorden, het koninkrijk Makuria in het centrum en het koninkrijk Alodia in het zuiden. Theodora, echtgenote van keizer Justinianus, stuurt rond 550 priester Julianus naar Nubië met de taak de bevolking te bekeren. De drie Nubische koninkrijken worden definitief christelijk. Vele tempels worden in kerken heringericht.

De massieve bekering van de Nubiërs tot het christendom begint wel tijdens de regering van keizer Justinianus (527-565), maar sommige graven van de koninklijke familie van Nobadia, uit het einde van de 5de eeuw, bevatten al christelijke objecten.

De begraafplaatsen van Ballana en Qustul:

Zij herbergden de lichamen van de Koningen van Nobadia en zijn thans verdwenen, verzonken in het water van het Nassermeer.

In beide necropolen is de manier van begraven en de opbouw van de tombes identiek: een *tumulus* bedekt bakstenen grafkamers; de koning is begraven met wapens en juwelen; sommige kamers bevatten voedsel, drank, keukengereedschap, meubels, sieraden, wapens of zelfs werktuigen; in een andere kamer is het stoffelijk overschot van de koningin geborgen, geofferd met haar kameniers bij de dood van de koning; het gangpad naar de ingang van het verzegeld graf is gevuld met geofferde dieren (paarden, kamelen, ezels, honden).

La Nubie, source de richesses

La vision égyptienne de la Nubie est assez ambivalente. D'une part, l'Égypte craint et redoute la puissance du Royaume de Koush. D'autre part, ce pays est un carrefour commercial important: tissus, laitages, huiles, onguents, amulettes... sont échangés contre des produits locaux, de la main-d'œuvre et des denrées venues du Sud.

Dès le IIIe millénaire avant notre ère, des expéditions commerciales sont conduites par les Égyptiens en Nubie. Herkhouf, gouverneur du Sud à l'Ancien Empire, y mène quatre campagnes qu'il relate sur la façade de sa tombe à Éléphantine.

À la recherche de richesses minières: diorite, améthyste, cuivre, argent et or, les Égyptiens convoient également les produits rares et luxueux tels l'ivoire, l'ébène, les plumes d'autruches, l'encens et les peaux de félins, indispensables au culte. Quant aux Nubiens eux-mêmes, connus pour leur habileté à manier l'arc, ils sont enrôlés dans l'armée égyptienne, dès le Moyen Empire (2040-1780 av. J.-C.).

Nubië, bron van rijkdom

De manier waarop Egypte Nubië beoordeelt is vrij dubbelzinnig. Inderdaad, Egypte heeft ontzag voor het machtige Koninkrijk van Kush en vreest het. Anderzijds is Nubië een belangrijk commercieel kruispunt: stoffen, melkproducten, oliën, zalven, amuletten... worden geruild tegen lokale producten, werkkracht en voedingswaren uit het zuiden.

Vanaf het 3de millennium v. Chr. organiseren de Egyptenaren commerciële expedities naar Nubië. Herkhuf, gouverneur van het Zuiden tijdens het Oude Rijk, leidt er vier veldtochten naartoe. Hij laat ze illustreren op de gevel van zijn graf op Elefantine.

De Egyptenaren zoeken naar delfstoffen zoals dioriet, amethyst, koper, zilver en goud, maar zijn ook belust op zeldzame en luxueuze producten zoals ivoor, ebbenhout, struisvogelveren wierook en huiden van katachtigen, noodzakelijk voor hun eredienst. De Nubiërs zelf, befaamd voor hun handigheid in het hanteren van de boog, worden ingelijfd bij het Egyptisch leger vanaf het Middenrijk (2040-1780 v. Chr.).

© R. Betz.

Tombe de Houy, vice-roi de Koush sous Toutânkhamon

Une délégation nubienne apporte au représentant du pharaon, l'or (anneaux), les peaux de félins (panthères, léopards et guépards), les queues de girafes (dont l'usage est inconnu)... Plus qu'un tribut, il s'agit probablement d'un cadeau au sens diplomatique du terme. Les carnations claires et plus foncées traduisent une réalité, celle du métissage des populations de la Vallée du Nil.

Écho dans les collections du Musée royal de Mariemont

Pour purifier les offrandes qu'il présente au pharaon Amenhotep Ier divinisé, le sculpteur Qen (salle A, vitrine A4), les encense. L'encens se présente sous forme de trois petites boulettes dans l'encensoir en forme de coupe.

Graf van Huy, vice-koning van Kush onder Toetânkhamon

Een Nubische delegatie schenkt aan de vertegenwoordiger van de farao goud (ringen), huiden van katachtigen (panthers, luipaarden en jachtluipaarden), giraffestaarten (waarvan het gebruik onbekend is)... Het gaat hier vermoedelijk eerder om een diplomatisch geschenk dan om een belasting. De donkere en lichtere huidskleuren wijzen op de rassenvermenging in de bevolkingen van de Nijlvalei.

Echo in de verzamelingen van het Koninklijk Museum van Mariemont

Om de offergaven te zuiveren die hij aan de vergoddelijkte farao Amenhotep I biedt, bewierookt de beeldhouwer Qen ze (zaal A, vitrine A4). De wierook wordt voorgesteld als drie balletjes in een schaal-vormig wierookvat.

La vision gréco-romaine du Nubien

Dans le monde gréco-romain, le terme «Éthiopie» désigne les populations occupant la Nubie et le nord de l'actuel Soudan. Les habitants sont appelés Aithiopes (Éthiopiens), c'est-à-dire «faces brûlées». Hérodote (484-420 av. J.-C.) les décrit comme «les plus crépus des hommes sur terre».

La lointaine Éthiopie est avant tout la terre mythique du soleil et des dieux, de la crue du Nil, mais également un réservoir de produits rares et exotiques. L'or, l'ivoire, l'ébène sont exportés vers Rome, ainsi que divers animaux «exotiques», qui sont domestiqués ou qui rehaussent l'éclat des spectacles offerts aux habitants de l'Empire.

Malgré ce grand intérêt, l'Éthiopie reste, pour les Anciens, un territoire mal connu. Ils se la représentent à partir des produits qu'elle exporte. La figuration de ses habitants relève davantage du mythe que d'une connaissance réelle: vases, balsamiques, statuettes présentent une vision peu réaliste des Africains.

De Grieks-Romeinse visie op de Nubiër

In de Grieks-Romeinse wereld verwijst de term «Ethiopië» naar de volkeren die Nubië en het noorden van het huidige Soedan bezetten. De bewoners worden Aithiopes (Ethiopiërs) genoemd, dit wil zeggen «verbrande aangezichten». Herodotos (484-420 v. Chr.) beschrijft hen als «de meest gekroesde mensen ter wereld».

Het verre Ethiopië is eerst en vooral het mythische land van de zon en de goden, van de overstroming van de Nijl, maar ook een vergaarbak van zeldzame en exotische producten. Goud, ivoor, ebbenhout worden uitgevoerd naar Rome, evenals «exotische» dieren die gebruikt worden als huisdier, of om de schittering te verhogen van de spektakels die aan de bewoners van het Imperium worden aangeboden.

Ondanks deze grote belangstelling, blijft Ethiopië in de Oudheid een slecht gekend territorium. Men maakt zich een voorstelling van haar bewoners aan de hand van de ingevoerde producten: aardewerk, balsemvazen, beeldjes, die uiteraard een weinig realistisch beeld van de Afrikanen geven.

Balsamaire

Bronze, époque romaine
Découvert à Riemst (Province du Limbourg)
Conservé à Tongres, Provinciaal Gallo-Romeins Museum

Le balsamaire est un vase à parfum, à huile parfumée ou à onguent (baume).

Ce contenant, mis au jour dans nos régions, adopte la forme d'un buste africain, référence probable aux esclaves noirs qui travaillaient dans les bains publics ou peut-être, recherche de l'exotisme. Le visage présente des lèvres charnues, un nez évasé, une épaisse chevelure à plusieurs rangs de boucles torsadées.

Balsemvaas

Brons, Romeinse periode
Ontdekt te Riemst (Provincie Limburg)
Bewaard in Tongeren, Provinciaal Gallo-Romeins Museum

In een balsemvaas worden parfum, welriekende olie of zalf bewaard.

De fles die in onze contreien is opgegraven, heeft de vorm van een Afrikaanse buste, misschien een verwijzing naar de zwarte slaven die in de openbare badinrichtingen werkten, of drang naar exotisme. Het hoofd vertoont vlezig lippen, een brede neus, een weelderige haardos met verschillende rijen krullen.

Écho dans les collections du Musée royal de Mariemont

Le balsamaire est associé à d'autres objets liés au bain ou à la palestre (lieu où l'on pratique l'exercice physique). Parmi eux, le strigile dont un exemplaire se trouve dans la collection gallo-romaine du Musée royal de Mariemont (sous-sol, vitrine Bavai). Cet outil servait à racler le corps et à le débarrasser de la transpiration mêlée à la poussière.

Echo in de verzamelingen van het Koninklijk Museum van Mariemont

De balsemvaas is verenigd met andere objecten gebruikt in de badhuizen of in de palestra (terrein voor fysieke oefeningen), waaronder een strigilis. De Gallo-Romeinse verzameling van het Koninklijk Museum van Mariemont bevat een exemplaar (ondergrond, vitrine Bavai). Dit voorwerp diende om het lichaam te schrappen en het zweet vermengd met stof weg te halen.

Le Darb al-Arba'ïn dès le Moyen Âge

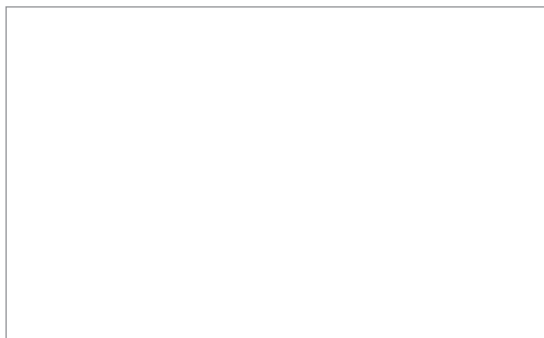
Au cours du 7e siècle ap. J.-C., la Nubie chrétienne doit cohabiter avec l'Égypte islamisée. En 652, les conquérants arabes et musulmans concluent un accord. Les Nubiens, autorisés à circuler librement entre les deux pays, doivent respecter la mosquée fondée à Dongola pour les voyageurs musulmans et verser un tribut annuel de cent soixante esclaves contre des fournitures de blé égyptien. Ce traité est en vigueur jusqu'au 13e siècle. Ensuite, la Nubie est progressivement islamisée.

Les textes arabes du Moyen Âge fournissent la liste des biens transportés: poudre d'or, ébène, ivoire, corne de rhinocéros, musc, gomme arabique, ambre gris, plumes d'autruches, chameaux; mais le commerce le plus lucratif consiste en des esclaves capturés dans la région du Darfour et vendus à grand prix en Égypte. À l'inverse, des marchandises sont transportées vers le Darfour: tissus, métaux, épices, armes, produits médicaux, bijoux semi-précieux, miroirs ou encore perles vénitiennes colorées utilisées dans la confection locale de bracelets.

De Darb al-Arba'ïn vanaf de Middeleeuwen

Tijdens de 7de eeuw na Chr. moet het christelijke Nubië samenleven met het geïslamiseerde Egypte. In 652 sluiten de Arabische en Mohammedaanse veroveraars een akkoord. De Nubiërs, die zich vrij mogen verplaatsen tussen de twee landen, moeten de moskee respecteren die in Dongola is opgericht voor de Mohammedaanse reizigers. Daarnaast moeten ze een jaarlijkse tol van honder zestig slaven betalen tegen het leveren van Egyptisch graan. Dit verdrag blijft geldig tot in de 13de eeuw. Daarna wordt Nubië geleidelijk geïslamiseerd.

De Arabische teksten uit de middeleeuwen leveren de lijst van de vervoerde goederen: goudpoeder, ebbenhout, ivoor, hoornen van neushoorns, muskus, Arabische gom, grijze amber, struisvogelveren, kamelen. De meest winstgevende handel bestaat echter uit slaven die in de streek van Darfoer zijn gevangen genomen en aan hoge prijzen in Egypte worden verkocht. Andersom worden koopwaren naar Darfoer vervoerd: stoffen, metalen, kruiden, wapens, medische producten, halfedele juwelen, spiegels of nog gekleurde Venetiaanse parels die gebruikt worden bij het maken van lokale armbanden.

Deux manilles de traite et fragment de chaîne

Manilles en laiton, fabriquées au 19e siècle
en Angleterre et en France

Chaîne en fer, provenant d'une collection liégeoise du 19e siècle
Conservées dans une collection privée

Les manilles, étriers métalliques servant à relier deux longueurs de chaîne, étaient parfois refondues par les populations locales ou utilisées telles quelles en tant que monnaie.

L'étiquette de la chaîne indique: «Fragment de chaîne qui servait aux chasseurs d'esclaves à enchaîner les nègres prisonniers conduits vers les côtes pour être envoyés en Amérique».

Les esclaves, originaires d'Afrique, sont envoyés en Égypte, à l'époque pharaonique, en Grèce et à Rome et plus tard au Proche-Orient et en Europe. Du Moyen Âge au 19e siècle, la traite des humains est un commerce lucratif.

Twee schalmen voor de slavenhandel en fragment van een ketting

Schalmen in messing, in de 19de eeuw vervaardigd
in Engeland en Frankrijk

IJzeren ketting, uit een Luikse verzameling van de 19de eeuw
Bewaard in een privé-verzameling

De schalmen, metalen beugels die dienden om twee kettinglengtes te verenigen, waren soms door de lokale bevolking gesmolten of ook gebruikt als munt.

Het etiket van de ketting vermeldt: «kettingfragment die bij de slavenjagers diende voor het boeien van de gevangene negers die naar de kusten werden gevoerd en vandaar naar Amerika».

De slaven, afkomstig uit Afrika, worden naar Egypte gestuurd tijdens de periode van de farao's, naar Griekenland en Rome en later naar het Nabije Oosten en Europa. Van de middeleeuwen tot in de 19de eeuw is de menshandel een winstgevende onderneming.

Terre chrétienne et sources du Nil

Dès le Moyen Âge en Occident, des rumeurs font état d'un royaume dit « du Prêtre Jean », au sud de l'Égypte. La perspective d'une terre chrétienne au-delà de terres musulmanes sert de prétexte à plusieurs pèlerins européens pour tenter de l'atteindre. À la Renaissance, l'intérêt de l'Europe pour la Vallée du Nil est largement conditionné par celui que l'on attache à l'antique Éthiopie en tant que terre chrétienne. Par ailleurs, la troublante question des sources du Nil motive d'autres expéditions.

Gérard Mercator (1512-1594), célèbre géographe flamand, rassemble des cartes inspirées par celles qui sont attribuées à Claude Ptolémée, mathématicien, astronome et géographe, du 2e siècle de notre ère. Ce dernier considère que le Nil prend sa source dans les Monts de la Lune, en réalité le massif du Ruwenzori, sur lequel s'amoncellent des nuages plus de trois cents jours par an. Pourtant, jusqu'à la fin du 15e siècle, dans l'imaginaire européen, le Nil fait partie des quatre grands fleuves dont la source se situe... au « Paradis terrestre ».

En 1792, William George Browne (1768-1813) se rend en Égypte à la recherche des sources du Nil. Il est le premier Européen à s'aventurer sur le *Darb al-Arba'in*. Par le Darfour, il veut accéder au Kordofan, puis, à l'est, au Nil Blanc. Il relate dans un journal les septante-quatre jours que dure sa méharée d'Assiout à Kobbé, qui lui fait parcourir environ 1800 km. Les multiples tergiversations avec les autorités locales ne lui permettent pas d'accéder au Kordofan et finissent par ruiner son projet initial.

Christelijk land en bron van de Nijl

Sinds de middeleeuwen doen in het Westen geruchten de ronde over een koninkrijk, « van Priester Johannes » genaamd, in het zuiden van Egypte. Het perspectief van een christelijk land, gelegen voorbij de moslimgebieden, wordt door meerdere pelgrims als voorwendsel aangegrepen om te proberen deze te bereiken. Tijdens de Renaissance is de belangstelling van Europa voor de Nijlvallei nauw verbonden met de interesse voor het Oude Ethiopië als christelijk gebied. Anderzijds is de raadselachtige bron van de Nijl een drijfveer voor bijkomende ontdekkings-tochten.

Gerardus Mercator (1512-1594), beroemde Vlaamse geograaf, verzamelt de kaarten die geïnspireerd zijn op deze toegeschreven aan Claudius Ptolemaeus, wiskundige, astronoom en geograaf uit de 2de eeuw van onze jaartelling. Deze laatste situeert de bron van de Nijl in de Maanbergen, in werkelijkheid het Ruwenzori massief, waar wolken zich meer dan driehonderd dagen per jaar opstapelen. Tot het einde van de 15de eeuw maakt de Nijl in de Europese verbeeldingswereld nochtans deel uit van de vier grote stromen waarvan de bron gelegen is... in het « Aards Paradijs ».

In 1792 vertrekt William George Browne (1768-1813) naar Egypte, op zoek naar de bron van de Nijl. Hij is de eerste Europeaan die het avontuur waagt op de *Darb al-Arba'in*. Via Darfoer wil hij Kordofan bereiken en van daaruit de Witte Nijl, naar het oosten toe. Hij beschrijft in zijn dagboek zijn vierzeventig dagen durende reis op de rug van een dromedaris van Assiut naar Kobbé, een traject van ongeveer duizend achthonderd kilometer. De talrijke draaiertijen van de lokale autoriteiten beletten hem echter Kordofan te bereiken en zullen uiteindelijk zijn oorspronkelijke plannen volledig dwarsbomen.

Atlas ou Représentation du monde universel et des parties d'icelui, faite en tables et descriptions très ample / Gerardi MERCATORI

Amsterdam, An. D. 1633
 Conservé au Musée royal de Mariemont

L'Abyssinie (*Abissinia*) correspond à l'actuelle Éthiopie. Au sens antique, l'Éthiopie (le Pays de Koush des Égyptiens anciens et de l'*Ancien Testament*) désigne les territoires situés au Sud de l'Égypte et peuplés d'Africains noirs. Les mêmes termes ne recouvrent donc pas nécessairement les mêmes réalités dans l'Antiquité et aujourd'hui.

Atlas ou Représentation du monde universel et des parties d'icelui, faite en tables et descriptions très ample / Gerardi MERCATORI

Amsterdam, An. D. 1633
 Bewaard in het Koninklijk Museum van Mariemont

Abessinië (*Abissinia*) komt overeen met het huidige Ethiopië. In de Oudheid duidt Ethiopië (het land van Kush van de oude Egyptenaren en van het *Oude Testament*) de gebieden aan die ten zuiden van Egypte liggen en bevolkt zijn door zwarte Afrikanen. Dezelfde termen wijzen dus niet noodzakelijk naar dezelfde werkelijkheden in de oudheid en nu.

La redécouverte des monuments antiques de la Nubie au 19e siècle

La redécouverte de l'antique Nubie doit beaucoup à l'expédition de Mohammed Ali (vice-roi d'Égypte de 1805 à 1848) qui, en 1820, envoie ses troupes au Soudan pour y écraser les derniers Mamelouks. Parmi les soldats, se trouvent notamment des mercenaires européens, aventuriers intéressés par les ruines et les trésors, qui établissent les premiers documents et effectuent les premières explorations.

L'un des pionniers de l'archéologie nubienne est le Français Frédéric Cailliaud (1787-1869). Attiré par les sciences naturelles, en particulier la minéralogie et la géologie, il est nommé minéralogiste officiel de Mohammed Ali en 1813. Il participe à deux expéditions (de 1815 à 1818 et de 1819 à 1822) durant lesquelles il remonte la Vallée du Nil jusqu'à la 6e cataracte et découvre les ruines de Méroé et ses pyramides. Il ramène de ses voyages une collection d'objets et de nombreuses notes qu'il publie dans divers ouvrages.

L'apogée de la recherche archéologique au Soudan, au 19e siècle, est l'expédition dirigée par Karl Richard Lepsius (1810-1884), entre 1842 et 1845. Linguiste et égyptologue allemand, il se voit confier la responsabilité d'une mission scientifique par Frédéric-Guillaume IV, en 1842. Pendant trois ans, il établit un inventaire des monuments encore visibles jusqu'à Sennar (au-delà de la 6e cataracte). À son retour, il ramène en Prusse une collection d'objets et de nombreux relevés qui sont publiés, entre 1849 et 1859, dans un ouvrage luxueux en douze volumes comprenant 894 planches. Cet ensemble sera une référence en la matière: *Denkmäler aus Ägypten und Äthiopien*.

De herontdekking van de antieke monumenten van Nubië in de 19de eeuw

De herontdekking van het antieke Nubië heeft veel te danken aan de expeditie van Mohammed Ali (Vice-koning van Egypte van 1805 tot 1848), die in 1820 zijn troepen naar Soedan stuurt om er de laatste Mamelukken neer te slaan. Onder de soldaten bevinden zich Europese huurlingen, avonturiers met belangstelling voor ruïnes en schatten. Zij stellen de eerste documenten op en voeren de eerste opzoekingen uit.

Een van de pioniers van de Nubische archeologie is de Fransman Frédéric Cailliaud (1787-1869). Hij is aangetrokken door de natuurwetenschappen, in het bijzonder de mineralogie en de geologie en wordt in 1813 benoemd tot officiële mineraloog van Mohammed Ali. Hij neemt deel aan twee expedities (van 1815 tot 1818 en van 1819 tot 1822) waarbij hij de Nijlvallei opvaart tot aan de zesde cataract en de ruïnes van Meroë en haar piramides ontdekt. Van zijn reizen brengt hij een verzameling voorwerpen mee, evenals talrijke nota's die hij in verschillende werken publiceert.

Het hoogtepunt van het archeologisch onderzoek in Soedan in de 19de eeuw wordt bereikt met de expeditie onder leiding van Karl Richard Lepsius (1810-1884), tussen 1842 en 1845. Frederic-Willem IV vertrouwt deze Duitse linguïst en Egyptoloog in 1842 de verantwoordelijkheid toe van een wetenschappelijke missie. Gedurende drie jaar maakt hij een inventaris op van de nog zichtbare monumenten tot Sennar (voorbij de 6de cataract). Hij neemt een verzameling voorwerpen mee naar Pruisen, evenals talrijke uittreksels. Deze worden tussen 1849 en 1859 gepubliceerd in een luxueuze uitgave bestaande uit twaalf volumes met 894 platen. Het geheel, *Denkmäler aus Ägypten und Äthiopien* zal een referentiewerk voor dit onderwerp worden.

VUE GÉNÉRALE DES PYRAMIDES À UNE LIEUE DU NIL, PRISÉ DU NORD-EST.

Les pyramides de Méroé. Fr. CAILLIAUD,
Voyage à Méroé..., Paris, 1823-1827, pl. XXXVI.

De piramides van Meroë naar een gravure van
Fr. CAILLIAUD, *Voyage à Méroé...*, Paris, 1823-1827,
pl. XXXVI.

Le *Darb al-Arba'in* à l'époque moderne

Parcouru par les conquérants, les pèlerins ou les voyageurs, convoyant les ressources tant naturelles qu'humaines, le multiséculaire *Darb al-Arba'in* est jalonné de traces laissées par les peuples qui s'y sont croisés. Aujourd'hui, les dromadaires parcourent toujours la piste mais ils ne transportent plus de marchandises; ils sont vendus sur les marchés. Plusieurs peuples à l'identité culturelle marquée occupent l'actuel territoire soudanais, parfois indépendamment des frontières officielles.

Ce sont les Nuba, les Dinka, les Zandés, les Rashaïda ou les Topoza. La langue qu'ils parlent, leur organisation sociale et économique, les croyances et les rites religieux qu'ils pratiquent leur sont propres mais, au confluent d'influences multiples, sont tous teintés de syncrétisme.

Par ailleurs, la piste continue à fasciner et les voyageurs suivent encore ses sillons, comme des explorateurs sur les traces du passé.

De *Darb al-Arba'in* in de moderne tijd

De *Darb al-Arba'in*, door de eeuwen heen doorlopen door veroveraars, pelgrims of reizigers en gebruikt voor het vervoer van natuurlijke en menselijke rijkdommen, biedt tal van sporen van de volkeren die er elkaar hebben gekruist. Vandaag nog trekken dromedarissen door de piste. Ze vervoeren echter geen goederen meer, maar worden zelf op de markten verkocht. Verschillende volkeren met een eigen culturele identiteit leven op het huidige Soedanese territorium, zonder altijd rekening te houden met de officiële grenzen.

Het zijn de Nuba, de Dinka, de Zande, de Rashaïda of de Topoza. Ze hebben een eigen taal, sociale en economische organisatie, geloof en religieus ritueel, maar door het voortdurend kruisen van invloeden is altijd een dosis syncrétisme merkbaar.

Anderzijds heeft de piste haar fascinatiekraft niet verloren. Nog steeds volgen reizigers haar sporen, als ontdekkingsreizigers op zoek naar herinneringen uit het verleden.

Dromadaires à Méroé. © R. Betz.

Dromedarissen in Meroë. © R. Betz.

M

PLU 873